

Viszontválasz Kovács Ferenc „Tudománytörténet, voluntarizmus” című válaszára

„Elmélettörténet” — kritika — etika

1. Amikor két évvel ezelőtt több nyelvésztársammal együtt én is föl-emeltem szavam KOVÁCS FERENCnek „Irányzatok, tanulságok” címen megjelentetett és azóta hirhettté vált tudománytörténeti beállításai ellen, nem gondoltam arra, hogy másodszor is vitába kell szállnom vele. Nem gondoltam elsősorban azért, mert Kováccsal nem személyes, hanem tárgyi disputám volt: kérdéses tanulmányának nem voltam szereplője, az általa tárgyalt dolgoknak nem voltam részese. Most azonban — miután eszmefuttatásaival elvileg nem értettem egyet — nemcsak válaszában tett főszereplőjévé, hanem az eredetileg rajtam kívül álló tárggyal is többrendbelileg összekombinált (l. NyK. 74: 354—79).

Válaszában külsőségei természetesen nem igényeltek és érdemeltek volna részemről feleletet. Legkevésbé nem a szokatlanul felajzott hangnem, a velem kapcsolatos becsmérlő jelzők, kitételek, a nagyon egyértelmű gyanúsítgatások, sőt az itt-ott már aligha félreérthető fenyegetések. De még az sem, hogy sok bírálója közül kifejezetten engem állít a középpontba, a többi epizód-szereplővé téve; hogy az én nevemet forgatja ott is, ahol alig vagyok kapcsolható a témához; másokkal gyakran csak név nélkül, legföljebb locus-jelzéssel dokumentáltan vitatkozva; hogy főként a nekem szánt részeket szedeti ritkítottan, összességében több lapra kiterjedő mennyiségben; — pedig hát kevés olyan nyelvészeti megnyilatkozást ismerünk, melyet — a nyelvészeti közvélemény megdöbbsent fogadtatásán túlmenően — írásos bírálói is annyira egybevágóan ítélték volna meg, mint a Kovácsét, ami azt is jelenti, hogy amit én tartottam róla, azt mások is mondták, nemegyszer nálam erősebben is.

Mindezek miatt felesleges lett volna válaszolnom, hiszen a hangnemet illetően mindenki úgy vitázik, ahogy tud, illetőleg ahogy ezt gondolkodásmódja, szakmai készsége, tollforgató pallérozottsága és ízlésbeli fejlettsége lehetővé teszi számára. A vitatkozás módja, stílusa — mint az közismert — egyébként is arra jellemző, aki csinálja, nem pedig arra, akivel csinálják; a taktikát illetően pedig az olcsó fogásokat a rutinos és tájékozott olvasó úgyis fölismeri. E tekintetben legföljebb azt érdemes megjegyezni, hogy mindehhez Kovács Ferenc ezt a több vonatkozásban is elgondolkoztató mottót választotta: „Soha sem szabad az olvasót ostobának képzelni. [Aláírás:] Egy amerikai nyelvész.”

Úgy gondolom viszont, hogy nem hagyható válasz nélkül Kovács Ferenc mondanivalójának néhány konkrét kitétele, ezért szántam rá magam — némi töprengés után — mégis az alább következők közreadására. Töprengésemnek az volt az oka, amit már korábbi véleményemben, Kovács első megnyilatkozásával kapcsolatban is fölvettem, sőt alapvető kifogásaim közt hangoztattam: az egész vitának a téma indításából fakadó természete, ide kapcsoló-

dóan a tudományos jelleg és szint problémája. Koránt sem vagyok ugyanis meggyőződve arról, hogy azoknak a kérdéseknek jelentékeny része, amelyekről Kovács engem — és másokat is — vitára kényszerít, egyáltalán tudományos folyóiratba való k-e? De mindegy, most már benne vagyunk, csinálni kell . . . Nagyon határozottan hangsúlyozni szeretném azonban, hogy kedvem és szándékom ellen való a tudomány ürügyén olyan dolgokról vitázni, melyek magával a tudománnyal csak nagyon közvetetten vagy egyáltalán nem kapcsolatosak. Első bírálatomban — amennyire Kovács Ferenc kérdésvetéseit ezt már akkor is megengedték — próbáltam magát a tudományos tárgyat keresni, tekinteni. Most azonban vitapartnerem olyan helyzetbe juttatott, hogy tudományról már alig tudok vele disputálni; amit ugyanis válaszában rólam vagy velem kapcsolatban mond, az szinte kivétel nélkül magán a tudományos tevékenységen kívül eső, illetőleg oda csak kívülről és erőszakoltan belerántott probléma. Kérem, értse meg tehát és nézze el az olvasó, ha az alább következők jórészt ennek a külsőleges problematikának a kereteibe tartoznak. Mindezt vitapartnerem kényszerítette rám: nyilvános vádaskodásaira nyilvánosan vagyok kénytelen válaszolni.

2. Lényegében a tudományos színvonal kérdésébe vág mindjárt az a téma, amit vitapartnerem második cikkének voltaképpen az indításaként — egy csomó könyvcím nem eléggé világos célú felsorolása után — felvet: hogy tudniillik mi is volt első, megbírált megnyilatkozásának műfaja. Ő ezt elsősorban terminológiai kérdésnek tekinti, s azt vitatja, hogy a *tudománytörténet, elmélettörténet, gnoszeológia* megnevezések közül melyik helyes, melyik helytelen. Én — cikkem címéből („A tudománytörténeti hűségéről és a tudománytörténetész felelősségéről”) is kitetszően — munkáját *tudománytörténet*-ként kezeltem (hogy érdemileg az-e, az most más kérdés), de a másik két terminust is használtam. Készségesen elismerem, hogy magában a szóhasználatban lehettem volna következetesebb, egyértelműbb, precízebb; — noha Kovács maga mondja a kifogásolt *gnoszeológiá*-val kapcsolatban: „a nyelvtudomány történetét fémjelező elméleti irányzatok létrejöttének, hatásának, egymáshoz való kapcsolódásuknak a feltárásában a gnoszeológia általános törvényszerűségeire igyekeztem támaszkodni” (NyK. 74: 354).

Az egész dologban azonban az a bökkenő, hogy egy tudományos tanulmányban alapjában véve mégsem az a lényege, fő jellemzője, hogy műfaját milyen elnevezéssel illetik, hanem az, hogy mi a célja, jellege, tartalma, hogy a benne foglalt tényanyag igaz-e vagy sem, következtetései helyesek-e vagy sem. A vita sem elnevezések körül forgott, hanem Kovács tanulmányát — többen és eléggé egyértelműen — a benne foglalt mondanivaló miatt kifogásoltuk, s ide kapcsolódóan természetesen a műfaji szempontból vett tartalmat is helytelenítettük. A bírálat lényege éppen műfaji vonatkozásban is az volt, hogy — bárhogyan is nevezzük e műfajt — Kovács már első cikkében is anélkül nyúlt a nyelvtudomány egy nagyon fontos szakaszának elméleti történetéhez, anélkül nyilatkozott elvi alapokról, vezérlő eszmékről, irányzatokról, tudományos értékekről, módszerekről, eredményekről — marxizmusról, sztálinizmusról, strukturalizmusról, marxizmusról —, hogy magát a tudományos teljesítményeket tekintetbe vette volna, hogy ezekből hámozta volna ki következtetéseit. A Kovácsot ért bírálat fő mondanivalója az volt, hogy cikke — bárhogyan is nevezzük műfaját — semmivel sem tisztázta vagy éppen vitte előre a hazai általános nyelvészet ügyét, semmi

lényegeset sem tudott mondani a marxista eszmeiségnek a hazai nyelvészetben való érvényesüléséről, hanem jórészt mellékes, külső, személyi vonatkozású dolgokról beszélt, méghozzá ott is egy csomó tárgyi tévedéssel, tendenciózus beállítással. A bírálók éppen azt kifogásolták, hogy — bárhogyan is nevezzük műfaját — Kovács szinte csak azt tekintette, ki mit mondott vagy kinek mit mondtak, ki mit csinált vagy kivel mit csináltak magán a tudományos kutatómunkán és teljesítményeken kívül eső régiókban. Egyik bíráló sem állította, én sem, hogy e régióknak nem lehet ilyen vagy olyan közük a tudományos alkotó munkához, hogy nem lehetnek, illetőleg nem voltak arra befolyással. De elméleti igényű tanulmányt írni csupán az utóbbi alapon, s ebből messzemenő következtetéseket levonni magáról a tényleges, alkotó tudományról még akkor is enyhén szólva kétséges értékű, ha maguk a külső eseményleírások tényszerűen pontosak, korrekt beállításúak lettek volna.

„A pudding ízének mégiscsak az evés a próbája” — jelenti ki válaszában Kovács (i. h. 364–5). Ez az, amiben tökéletesen egyetértenék vele, ha „elmélet-története” a gyakorlatban is ezt bizonyítaná. Szerintem is az „evés” a próba, az a legfontosabb ténymegállapító aktus, s a pudding ízét — hogy ezt a nem éppen a nyelvtudományba vágó hasonlatot folytassam — pontosan soha sem fogjuk tudni meghatározni abból, hol csinálták hozzá a puddingport, ki főzte, ki tálalta föl, milyen evőeszközt tett hozzá, mit mondott e cselekedetei közben a szomszédjának, az mit válaszolt rá stb. stb., noha egyik-másik körülmény természetesen adhat némi magyarázatot magára az ízre vonatkozóan is. Az „evés” alapigazságát a Kovács-féle „történesek mögé látás” elmélete (i. h. 362) a nyelvtudomány terén sem igen teheti kétségessé.

Ebben a vonatkozásban merül föl elsősorban a tudományos jelleg és színt kérdése, ez az a pont, ahol a bírálók korábban is bele voltak egy bizonyos tematikai-színvonalbeli ketreche szorítva, s vannak még jórészt jelenleg is, amennyiben a vitát folytatják. A tudomány szempontjából lényegesnek és kevésbé lényegesnek ez a sajátos viszonya az, amely Kovácsnál a terminológiához kapcsolódva is ismét jelentkezik. Szerinte „súlyos elméleti hiba” (i. h. 354), hogy művét gnoszeológiaiaként is említettem; pedig az elméleti illető lényeg az, hogy tanulmánya műfaját, illetőleg a műfaj mögött rejlő, abba ágyazott tartalmat tekintve nemcsak gnoszeológia nem, de tudománytörténet vagy elmélet-történet sem. S amikor művében a lényegi tartalmat keresem, illetőleg hiányolom, amikor azt jelzem, hogy a tőle megadott témában szerintem a nyelvtudományt elsősorban mint művelőinek alkotását kellett volna vizsgálnia, vagy legalábbis azt is vizsgálnia kellett volna, amikor tehát — az ő terminológiájával élve — a felszolgálás, körítés mellett magát az evést is fontosnak tartom, akkor kívánalmamat „hályogkovács merészségű diktátum”-nak minősíti, erősítésül még hozzátéve, hogy „mint ez a későbbiek folyamán sorra-rendre kiderül — nem ez az egyetlen ilyenmű merészség BENKŐ eljárásában” (i. h. 353).

3. A későbbiekben aztán tényleg kiderül, hogy merre is akarja gondolatmenetét vinni. Mivel kritizáltam őt abban a vonatkozásban, hogy a világnézeti alap hatását, a marxizmus eszmei érvényesülését, az elméleti-ideológiai igényességet nem magában a tudományos alkotó munkában keresi, hanem pusztán eseménytörténeti alapon, némelykor majdnem hogy pletykaszinten von le ide vonatkozó súlyos következtetéseket, ezt a véleményemet nemcsak „deklaráció”-nak minősíti (i. h. 367), hanem ezen is túlmenően végül azt igyekszik

kikerekíteni, hogy éppen én gátolom a helyes világnézeti alapok érvényesülését. Bírálatom elhangzása óta már többé nem PAPP, DEME, ANTAL stb. az antimarxisták a hazai nyelvtudományban, mint ahogy azt korábban beállította; mint mondja (i. h. 367), már „jóideje” nem PAPP LÁSZLÓVAL vitázik (itt Kovács időfogalma is figyelemreméltó, hiszen közvetlenül megelőző tanulmányában még PAPP ideológiai tájékoztatlanságát taglalta leghevesebben). De közben rájött, hogy voltaképpen ki a magyarországi antimarxizmus kézzel foghatóan bizonyítható nyelvész-képviselője: Benkő Loránd. Hogy miért mondom: „közben”, s mi milderre a „bizonyíték”, az menten ki fog derülni.

E ponton joggal várhatná el az olvasó — akire vitapartnerem oly nyomtatékosan számít —, hogy Kovács bizonyítása most már a szaktudomány lényegébe fog vágni, hogy legalább az őt e tekintetben is több oldalról ért kritika után valóban „elmélettörténeti” alapon, műveimből, cikkeimből fogja kimutatni állítólagos antimarxista ideológiámat. Ehelyett megint az előbb tárgyalt probléma igazolódik: Kovács továbbra sem látja, nem érzi, mi a minőségi különbség a belső, érdemi tartalom és a külső eseménytörténet között. De ezen túlmenően, maga a hajánál fogva előranciaigált „esemény” Kovács-féle beállítása is többszörös ferdítésekkel terhes, s ezért kénytelen vagyok néhány ide vágó részletmegjegyzést tenni.

Kovács Ferenc azt állítja, hogy én az 1969-ben tartott országos névtudományi konferencián nem engedtem a marxizmus védelmében cselekedni. „Emlékeztet” arra, hogy a PAPP LÁSZLÓ előadása utáni szünetben — „elnöki funkciómat gyakorolva” — ösztökéltem őt a hozzászólásra, de aztán nem engedtem a vitát megindulni, s így nem tudta a kérdéses előadást bírálatral illetni, sőt — horribile dictu! — az elhangzottakkal kapcsolatban magam sem hallattam a kritika szavát. „Mire gondoljon az ember, miért nem?! [— teszi föl a drámai kérdést.] BENKŐ, mint elnök, nem értette meg, hogy itt nem akármilyen, hanem ismeretelméleti-filozófiai szempontból alapvető kérdésnek »a marxista szemlélet számára elfogadhatatlan (Bakos)« módon történő exponálásról van szó?! Vagy megértette, de úgy gondolta, hogy . . . a lehetőségeket még lehetne találgatni. Véleményem szerint akár az egyik, akár a másik meg-gondolás vezette BENKŐT a hallgatásra, a vitalehetőség megvonására, egyik rosszabb rá nézve, mint a másik! Ez már nem a »szemérmes marxizmus«, hanem az antimarxizmus hangja! De ha már ilyen vagy olyan oknál fogva BENKŐ úgy járt el, ahogy eljárt, a cikkemhez kapcsolódó vitacikkében alkalma lett volna legalább valamilyen önbírálat-félére, különösen, ha azt akarta volna, hogy a »világnézeti alap szilárdságára« vonatkozó deklaratív posztulátumát valaki is komolyan vegye. Vagy mindezek után se tartotta ezt szükségesnek? Vagy cikkem elolvasása után se döbrent rá, hogy miről van szó? Ezt csak BENKŐ tudná megmondani, de ugyanazzal a tehertétellel, hogy a lehetőségek egyik variánsa rosszabb rája nézve, mint a másik!” És így tovább . . . (I. h. 368—9.)

A sok kérdőjellel, felkiáltójellel, sőt ezek együttesével is bőségesen áradó szöveggel kapcsolatban lehetne éppen néhány stílusíró megjegyzést is tenni. De nem ez a lényeg. Csupán arra szeretnék felelni néhány főlemíltetésével, amit Kovács idézett szövegrésze a kérdések és felkiáltások közepette — nem hiszem, hogy belemagyaroznám a dolgot — ilyesformán „derít ki”: mégsem a butaságom a nagyobb veszély számomra, hanem antimarxista cselekedetem (amit ő most kérlelhetetlen ideológiai következetességgel, mély elméleti elemzéssel ország-világ előtt leplezett).

Legyen szabad ezzel kapcsolatosan vitapartneremtől megkérdezni a következőket: 1. Mért csak elhangzott bírálatom után lett mindebből „antimarxista ügy”? Ha ténykedésem valóban ilyen súlyos antimarxista cselekedet volt, mért nem jutott eszébe első tanulóknak megírása kor is, amikor szinte lámpással kereste az ez irányú vétkeket? Tudni kell ugyanis, hogy az inkriminált „esemény” 1969-ben volt, Kovács pedig utána írta meg tőlem is kifogásolt tanulmányát, amelyben többek között PAPP LÁSZLÓ előadását is kipellengérezte, arról azonban, hogy én is benne lettem volna az ügyben, egy szót sem szól. — 2. Hogyan alakultak a marxizmus—antimarxizmus hadállásai a PAPP LÁSZLÓ előadása utáni szünetben? Akkor még én voltam az aktív, a biztató fél a marxizmus védelmében? És ő csak a passzív, akit biztatni kell a kiállásra? Aztán hogyan fordult ez néhány perc múlva a visszájára, amikor ő, a felbiztatott, már szólni akart, viszont én a megakadályozó szerepébe csaptam át? Nincs mindebben már önmagában is valami logikai abszurdum? — 3. Kovács nem emlékszik arra, hogy PAPP LÁSZLÓ előadása a konferenciát bevezető plenáris ülés keretében hangzott el, s nem tudja, hogy az ilyen üléseket — a kialakult gyakorlatnak megfelelően — nem szokta közvetlenül vita követni? Mért kell ezt úgy beállítani, hogy éppen a PAPP-féle előadás hoz és éppen őt személyesen nem engedtem szólni, amikor az ott elhangzott négy előadás egyikehez sem volt közvetlen hozzászólás, s én mint a plenáris ülés egyik szakaszának elnöke akkor sem tehettem volna vele kivételt, ha történetesen felállt volna, és szót kért volna...? — 4. De még ha lett volna is ott közvetlen vita-lehetőség, mit tett volna például ő az én helyemben éppen abban a szituációban? Az előzőeken is túlmenően fontos ugyanis tudni, hogy PAPP LÁSZLÓ előadását nem ok nélkül olvasta föl más: ő éppen akkor élet és halál közt vívódott egy súlyos gyomorátfúródással kapcsolatos műtét következtében. Ez — pusztán emberi vonatkozásban — nem tartozik hozzá a kérdéshez? — 5. Ha PAPP előadását a marxizmus ellenében szólónak minősítette, mért nem élt a konferencián e vonatkozásban bőven adódó lehetőségekkel: mért nem kért szót a tényleges munkaüléseken, ahol ugyanis volt vita (az én bevezető előadásomhoz is hozzászóltak például), s ahol bármelyik elnök készségesen teret engedett volna számára? — 6. Mért kellett volna nekem az ő tanulmányát bíráló cikkemben e kérdésről szólni, amikor az én állítólagos antimarxista cselekedetemről tanulmányában egy szót sem ejtett, s a PAPP-előadásnak Kovácstól fölkevert problémájával bírálatomban nem is foglalkoztam? Milyen apropóra kellett volna akkor nekem a tőle követelt „önbírálatot” gyakorolnom? Sajnos, nem rendelkezem jóslási képességekkel, hogy előre megsejthessem, mit és hogyan fog Kovács a fent leírt tények sajátosságos kezelésével utólag a nyakamba varrni, milyen módon fogja állítólagos antimarxizmusomat „bebizonyítani”...

Nagyon sajnálom, sőt végtelenül bánt, hogy a marxizmus nyelvtudományi problémáiról ilyen jelleggel, ilyen „tudományos” szinten kell Kováccsal vitáznom. Aligha kétséges, hogy e téma a „felbiztatta” — „nem biztatta”, „engedte szólni” — „nem engedte szólni” stb. problematikájánál valamivel mélyebb és méltóbb elemzést igényelne. De hát mindez a Kovács-féle „elméletörténet” szintjéből következik, s csupán az ő nyilvános vádaskodására való nyilvános válaszkényszer szülötte.

4. Ilyesféle beállításokban egyébként más dolgokkal kapcsolatban sincs

Kovács Ferencnél hiány. De hát ki győzi — és ki nem viszolyog attól —, hogy mindezeket sorra-rendre cáfolgassa, s a tudományos folyóirat hasábjait ilyenekkel töltse? Két további „vádpontot” azonban mégis kénytelen vagyok tárgyalni a bennük levő ideológiai-politikai tartalom, illetőleg a mögöttük rejlő beállítási szándék miatt, s Kovács nyilvánvaló ferdítéseit e vonatkozásban is föltétlenül vissza kell utasítanom.

Az egyik az, hogy Kovács ismételten rámfogja (i. h. 363, 369), hogy bírálatomban a nyelvtudomány nemzetközi fejlődésével valamiféle „sajátos magyar utat” állítottam szembe. Bármennyire jól jönne is az „antimarxizmus” mellé még egy ilyen „bizonyíték”, Kovács állítása teljesen valótlan. Azt a nézetemet akarja ide forgatni egy szövegösszefüggéséből kiragadott félmondatos idézettel „bizonyítva” (i. h. 362), amelyben (ez már szinte a dolog tragikomikuma!) éppen a nyelvtudományi irányzatok, módszerek, megközelítések sokféleségéről írok, vallva a létjogosultságát a „hagyományos” és a „modern” irányzatoknak egyaránt, akár külön-külön, akár egymással konvergálódtatott útjaikon. Kovács súlyos ferdítése kényszerít arra, hogy azt az egész bekezdést idézzem, amiből „bizonyítékát” kiragadta: „Aki a magyarországi nyelvészet újabb időkben való fejlődését csak egy kicsit is ismeri, az tudja, hogy a régebbi és az újabb nyelvészeti irányzatok közti kölcsönhatás már nem irreális [ritkítás az eredetiben]: szinte alig van nagyobb veretű, komolyabban számításba vehető nyelvészeti produktum, amelyben — bármilyen elvek és módszerek alapján dolgozott is szerzője — az »ellenlábás« irányzatok valamiféle hatása, lecsapódása nem érvényesülne. Ez a tény szinte egyetlen esetben sem jelent ugyan valamiféle abszolút kiegyenlítődést, de — az előbb mondottak értelmében is — igenis jelent színesedést, élénkülést, pezsdülést, ami a tudományos haladás nélkülözhetetlen kelléke és velejárója. Ugyancsak az imént érintettekben következik, hogy abból sem volna semmiféle tragédia, ha akár »hagyományos«, akár »modern« [itt következik a Kovácstól kiragadott rész a két csillag között] *nyelvészeink más irányzatoktól intakt módon, saját iskolájuk »belső törvényei« szerint tevékenykednének*; aligha lehetne ezt valamiféle »elméleti igénytelenség«-nek, fejlődési gátnak tekinteni, ha egyébként ezek az irányzatok önmagukon belül elméletileg megalapozottak és módszereikben fejlődők [ritkítás az eredetiben]. De nyelvészeink ma már legtöbbszörre nem így, a másik »fél«-ről tudomást sem véve tevékenykednek; nem olyan mély már az a szakadék a hazai nyelvtudományban dívó irányzatok között, ahogyan azt Kovács feltűnteti.” (NyK. 72: 342.) Íme, itt az én „sajátos magyar utam”, s ami ehhez a kifejezéshez nyilván asszociálható, anti-internacionalizmusom — a Kovács-féle igazolás szerint . . .

Bírálatomban — Kovács merev kategorizálásával, ellentét-felvetésével szemben — az általános és a konkrét nyelvészet élesebb elhatárolása ellen emeltem szót. Vitapartnerem most ezt a véleményemet is mint olyan „elméleti hibát” állítja be, amely pártját ritkítja. Persze így szépen megkonstruálható velem szemben a harmadik vádpont, a „maradiság”, ha még az antimarxizmus és az anti-internacionalizmus nem lett volna esetleg elég . . . Értelmi összefüggéséből újra kiragad tőlem egy félmondatot: „az »általános« és a »konkrét« nyelvészet élesebb elhatárolásának nagyon is kérdéses útjára lépünk (i. h. 330)”, majd így folytatja: „akkor az ilyen »apróságokkal« nem érdemes részletesen foglalkozni. Mindenesetre érdekes, sőt jellemző, hogy valaki 1971-ben úgy nyilatkozik az általános nyelvészet önálló mivoltáról. SAUSSURE munkás-

sága óta nehezen lehetne idézni hasonló álláspontot a nemzetközi irodalomból” (i. h. 355).

E tekintetben még a szövegösszefüggésétől elszakított félmondatom önmagában való tartalmát is állom, s az élesebb elhatárolást továbbra is nemcsak elvi hibának tekintem, hanem a gyakorlatban mindkét irányban súlyosan káros módon kiható tényezőnek is, ahogy azt a Debrecenben tartott vitán ki is fejtettem (l. Általános nyelvészetünk helyzete . . . 1969. 75 kk.). De most nem is ezt a kérdést akarom tovább boncolgatni, csak azt szeretném megvilágítani, mennyire „érdekes” és „egyedülálló”, mennyire Saussure óta idejétmúlt, ma már még csak „hasonlót sem található” álláspont ez. Azt hiszem, elég itt utalnom éppen az előbb említett debreceni nyelvésztalálkozóra, ahol nem egy felszólaló fejtett ki nemcsak hasonló, hanem az enyémnél még határozottabb kontúrokkal megfogalmazott véleményyt. Csak egyből idézek, HAJDÚ PÉTERTŐL: „nálunk egy rossz hagyomány következtében amúgy is elég élesen elválnak az általános nyelvészet a speciális nyelvészetektől, és kár lenne ezt a hagyományt kodifikálni” (i. m. 61). Nem árt emlékezetbe idézni, hogy a debreceni tanácskozás azért valamivel mégis csak „Saussure után” volt, s hogy a tanácskozásnak történetesen Kovács Ferenc is a résztvevői közé tartozott . . .

5. Még két megjegyzést az ominózus „Lazicius-ügy”-höz.

E kérdést Kovács mint a vele szemben alkalmazott vitamódszerek tükrözőjét állítja be. Pedig — most csupán az én ide vonatkozó bírálatomról szólva — egyszerűen csak helyesbítettem sorozatos pontatlanságait, helyére tettem kétértelmű megállapításait, amelyek sehogyan sem illettek egy tudománytörténetinek beállított tanulmányba. Egyetérttek Kováccsal abban, hogy a téves adatok a dolog érdekességét fokozhatják, csak attól félek, ezen az „érdekességen” nem ugyanazt értjük. Ide kapcsolódóan többek között ilyeneket ír: „Ennek [ti. a Lazicius-ügynek] taglalása egyéb szempontból is érdekes: a velem szemben alkalmazott vitamódszer legjellemzőbb tükrözője” [ritkítás az eredetiben]. (Vitapartnereim eljárásának néhány jellemző vonásáról más vonatkozásban már szó esett.) [Bekezded:] A dolog érdekességét csak fokozza, hogy — mint már említettem — forrásaim pontatlan adatait átvettem (ezzel nem akarom felelősségemet csökkenteni!), tehát a pótlás, kiegészítés jogos.” (I. h. 374.) — Ugyanakkor — hogy itt is visszafordítson bírálatomból valamit —, ha tévesen közreadott tényeket nem is tud rám sütni, további életrajzi adatokat keres rajtam: „Úgy látszik — mondja —, BENKŐ nemcsak a bibliográfiai adatok dolgában hanyagolja el azt, amit mástól megkövetel, de LAZICZIUS-bibliográfiája is kiegészítésre szorul” (i. h. 376). Csakhogy nekem nem is volt sem szándékom, sem feladatom LAZICZIUS-életrajzot vagy akárcsak könyvészetet adni, s az efféle „hiányosság” azért mégiscsak más valamivel, mint Kovácsnak e tekintetben is megbírált ténykedése.

Kovács Ferenc előző tanulmányában azt állította, hogy LAZICZIUS munkássága idehaza egy bizonyos időszakban „mindössze egy jelzős szerkezet erejéig” részesült figyelemben. Én viszont adatszerűen dokumentáltam, hogy ez is téves állítás, s közben utaltam BALASSA JÓZSEF egyik cikkére (Nyr. 73: 107—11) is. Dokumentációnak nem az volt a lényege, hogy dicsérték-e a kortársak LAZICZIUST vagy bírálták, hanem hogy tényleg nem vettek-e róla tudomást, ahogy Kovács mondja, vagy másképp volt a dolog. Hogyan fordítja rám vissza mindezt Kovács? Úgy, hogy BALASSA — aki bírálta LAZICZIUS

felfogását — nem számít bele a visszhangba, mert véleménye nem „elismerést, megbecsülést sugárzó” (i. h. 377). Akkor nyilván TAMÁS LAJOS meg mások sem számítanak ide . . . E vonatkozásban talán még azt sem közömbös megjegyezni, hogy e kérdéssel kapcsolatban a tudománytörténetileg is jelentős szerepű, képzett nyelvész BALASSÁT mint valami elmaradott, tudatlan személyt állítja be Kovács, jól láthatóan csupán azért, mert ennek elhíttetése ide vágó bírálatom igazát gyengíthetné.

6. Kovács Ferenc bírálóival szemben folytonosan az igazságot, a vitamorált, a tudományos etikát, a kritika szabadságát, a tudományos légkört, a voluntarizmust stb. emlegeti. Közben a bírálók érdemi, alapvető kifogásaira nemigen válaszol, viszont mellékes problémákat — nem kis részben megint az eseménytörténet szintjén — felnagyít, összefüggéseiből kiragad, majd ezeket ide-oda forgatva taglalja. Elsősorban velem szemben — akivel bírálatom elhangzása előtt semmiféle tárgyban nem vitakozott, nem problémázott — egyszeriben a tudománypolitikai súlyú és jellegű következtetések sorozatát igyekszik levonni, mondanivalóm elferdítésén keresztül jól láthatóan személyem ellen hadakozva. Minduntalan a kritikai légkör elfojtására célozgat, sajátosan éppen egy olyan vitában, amikor az ő állításait, „tudománytörténeti” vagy — ha jobban tetszik — „elmélettörténeti” tevékenységét sokoldalú, tüzetes bírálat érte.

En ezt a vitát, melyet sem a tudományos légkör tisztulása, még kevésbé a tudományos munka előbbrevivése szempontjából nem tartok gyümölcsözőnek, ezennel befejezem, s bármit is ír a továbbiakban Kovács Ferenc, többé nem reflektálok rá. A Kovácstól mottóul idézett „amerikai nyelvész”-szel meg vitapartneremmel egyetértve azonban magam is remélem (s gondolom, az európai és ezek között a hazai nyelvészek sincsenek e tekintetben más véleményen), hogy az olvasónak tényleg megvan a magához való esze, s oda teszi a dolgokat, ahová valók.

BENKŐ LORÁND

Megjegyzések

Kovács Ferenc válaszához

Elolvasva Kovács Ferencnek folyóiratunk 1970. évi számaiban megjelent, „Irányzatok, tanulságok” című tanulmányához fűzött hozzászólásokra adott válaszát („Tudománytörténet, voluntarizmus”: NyK. 74: 349–79), először arra gondoltam, nem sok értelme van ezt a vitát folytatni. Hiszen Kovács az öt hozzászóló nézeteiből nem fogad el szinte semmit, s ez a hozzászólásokra adott válasz a kitűzött cél megközelítésétől még jobban eltávolodik, mint az eredeti tanulmány. Mert az efféle kérdéseket, hogy Laziczius Gyulának a harmincas évek valamelyik hónapjában hány pengő is volt a fizetése, hogy Kovács Ferenc egyik vitapartnere egy szaktudományi konferencia együttes ülésével kapcsolatban követett-e el valamiféle, Kovács szempontjából sértő formahibát, s ennek a formahibának van-e esetleg ideológiai vonatkozása is — aligha tekinthetjük a hazai elmélettörténeti kutatások főbb állomásainak vagy számottevőbb mozgató rugóinak. Hogy mégis fűzök néhány megjegyzést ehhez

a cikkhez, azt elsősorban azért teszem, nehogy Kovács öntudatos és harcias hangnemben megírt válasza a kérdéskört kevésbé ismerő olvasóban azt az érzést kelthesse, hogy Kovács kiverte az érveket vitapartnerei kezéből.

Úgy látom, hogy az öt hozzászóló mondanivalójának a lényegét Kovács nem értette meg, ezekre általában nem is válaszol, vagy ha egyikre-másikra igen, azt olyan formában teszi, ami az őszösvetségi prófétáknak a mai kor stílusához szürkített átkaira emlékeztet leginkább.

Kovács — elsősorban személyemre utalva — azt is szemére veti a vele vitázóknak, hogy megnyilatkozásaik nem eléggé világosak (vö. NyK. 74: 373). Ez lehetséges! Ezért most megpróbálok világosabban fogalmazni.

Kovács tanulmányában három igen súlyos fogyatékoságot láttam, és látok a válasz után is. Többi kifogásom ezekhez fűződő részletkérdés vagy ezekből folyó következmény.

1. Tanulmánya elején Kovács azt ígérte, hogy a hazai általános nyelvészet (nyelvelmélet) fejlődésének vázlatos áttekintését adja „különös tekintettel e fejlődés felszabadulás utáni szakaszára” (NyK. 72: 11; jegyzet). Válaszcikkében újra leszögezi, hogy mivel is kíván foglalkozni. Így többek között: „a hazai általános nyelvészetnek a nyelvtudomány nemzetközi fő irányjaival, fejlődési menetével való összevetésével” (NyK. 74: 350).

S ezt a nem kis feladatot Kovács milyen anyag alapján, miféle „irányzatok” megvizsgálásával végezte el? Részletesen tárgyalta a marrizmust. Azt a nálunk kérészetletű irányzatot, amelynek konkrét tudományos hatása Magyarországon egyáltalán nem volt, s elsősorban bizonyos negatív tudománypolitikai következményei jelzik helyét a tudománytörténetben. Tárgyalta — helyesen — a Sztálin-cikkeket; de ezek tudományos hatása is lezárult lényegében Sztálin halálával, vagy legalábbis nem sokkal ezután.

A következő két évtized „irányzatai” közül egy kapott viszonylag szerény helyet Kovács cikkében: a formális strukturalista irányzat. Érintette a debreceni „nyelvészaktíva” ülését, amely nem tekinthető ugyan irányzatnak, de kétségtelenül számottevő esemény volt tudománytörténeti szempontból. De meg sem említte például a Chomsky—Fillmore-féle irányzatot, amely nemzetközi méretekben is az utóbbi évtized legnagyobb hatású nyelvelmélete, amely idehaza is konkrét eredményeket mutatott fel, számos elméleti tanulsággal is járt, sőt bizonyos fokig érdemi kritikai elemzésben is részesült. Említést sem tesz a tipológiai kutatások terén folyó próbálkozásokról, a jelentéstani kutatásoknak elméleti szempontból is vitathatatlan eredményeiről. **E leve elhárította az Általános Nyelvészeti Tanulmányok 1970-ig megjelent hét kötetének elemzését, azzal a megokolással, hogy az külön tanulmányt érdemel.**

Az egyéni jellegű törekvések közül egyet elemezett eléggé részletesen, Papp Lászlónak egy előadását, amely a hazai névtudományi konferencián hangzott el. De ugyanakkor cikkében meg sem említette, hogy az általa tárgyalt korszakban éltek — és dolgoztak — Magyarországon olyan nyelvészek (pl. Dezső László, Fodor István, Fónagy Iván, Herman József, Hutterer Miklós, Károly Sándor, Szépe György, Telegdi Zsigmond stb.), akik különösen fogékonyak voltak a nemzetközi viszonylatban jelentkező különböző újabb irányzatok iránt, s akiknek általános nyelvészeti munkássága külföldön sem maradt visszhang nélkül.

Meg sem említette Kovács, hogy figyelemre méltó grammatika-

elméleti nézetek érték meg és realizálódtak konkrét művekben (Deme László, Hadrovics László, Zsilka János).

Csak válaszcikkében közöl annyit, hogy mindezeket „hasonló okokból” nem tárgyalta, mint az Általános Nyelvészeti Tanulmányok sorozatát. De arra itt sem utal, miért hallgatta el cikkében azt, hogy ezek egyáltalán léteznek.

A Kovács által kiválasztott „anyag” alapján el lehet-e végezni — bármilyen vázlatosan is — a hazai általános nyelvészet felszabadulás utáni fejlődésének áttekintését? Össze lehet-e vetni a hazai általános nyelvtudomány fejlődését az általános nyelvészet nemzetközi fő irányjaival? Nyilvánvalóan nem! Ezeknek a „fő irányoknak” a hatása ugyanis elsősorban éppen azokban a művekben tükröződik, amelyeket Kovács — egyet-kettőt megemlítve, a többit elhallgatva — kizár vizsgálata köréből.

Elmélettörténetet aligha lehet írni konkrét művek elemzésénélkül! Bizonyos megnyilatkozások, határozatok elemzésével legfeljebb adalékokat lehet szolgáltatni egy későbbi, átfogó igényű vizsgálat számára.

Különösen megdöbbentő volt számomra, hogy Kovács a hazai általános nyelvészet fejlődését vizsgáló kutatásai során kizárta vizsgálata köréből az Általános Nyelvészeti Tanulmányok sorozatát is. Azt a gazdag dokumentumanyagot, amelyben a legtömörebben és valóban kézzelfoghatóan tükröződnek a hazai általános nyelvészet problémái, nekigyürközései és megtorpanásai, eredményei és hibái. Azt, hogy a sorozat részletes elemzéséről lemondott, megértem. Azt azonban, hogy egyáltalán nem érezte szükségét annak, hogy ebből a mintegy két és félezer oldalra rúgó anyagból a maga számára bármiféle szerény tanulságot vagy következtetést leszűrjön, s azt tanulmányába is beépítse — nem. Ezt az értetlenségemet az sem csökkenti különösebben, hogy tanulmánya befejezésekor Kovács megjegyzi: „minden bizonnyal magánviseli [sic!] ez az írás is a kísérletezés fogyatékosait, kiegészítésre, esetleges korrekciókra szorul” (NyK. 72: 295). (A kiemelés tőlem. I. S.)

2. Kovács az általa — számomra nem egészen világos megfontolások alapján — kiválasztott „főbb állomások” elméleti vonatkozású kérdéseinek elemzésében is egészen sajátos módszert követ. Erről most csak idézem korábbi hozzászólásom néhány sorát: „Az 1945 után hozzánk is eljutott különböző irányzatok egy-egy hívének vagy ezek csoportjának, illetőleg a »másik tábor« egy vagy több képviselőjének szóbeli csatározásait, nemegyszer szélsőségesen túlzó megnyilatkozásait idézi-elemzi. Úgy látom tehát, hogy Kovács elmélet-történet néven nem is annyira a különféle irányzatok tudományos hatását, elméleti alapjait, módszertani kérdéseit, mint inkább a körülöttük vagy miattuk keletkezett, gyakran személyeskedő ellentétekbe sekélyesedett érzelmi viharokat látja elsősorban fontosnak vizsgálni” (NyK. 73: 345). Ezt a nézetemet Kovács válasza még jobban megerősítette.

3. Kovács válogatási módszere, szelektálása a rendelkezésére álló adatok között — az általa vizsgálatra érdemesnek ítélt „irányzat”-okon belül is — számomra megdöbbentően szubjektív. A tanulmány többszöri elolvasása után is az az érzés maradt bennem, hogy Kovács nem az általa ismert dokumentumokból vonta le következtetéseit, hanem a szubjektíve kialakított egyéni véle-

ményéhez keresett bizonyító anyagot úgy, hogy ami ezt a véleményt támogatta, azt idézte, ami nem, azt mellőzte — az ilyen adatoknak, tényeknek még csak a meglétére sem utalva! Hogy ezt az érzést miféle tények keltették bennem, azt néhány példán feltétlenül bemutatandónak tartom.

a) Közismert, hogy a marrizmus korában ennek az irányzatnak a hazai képviselői különféle pszichikai-ideológiai eszközökkel igyekeztek nyomást gyakorolni a marrizmus ellenzőire. A Sztálin-cikkek megjelenése után a volt marristák ellen irányultak bizonyos akciók, hasonló céllal.

Kovács az utóbbiakból néhányat idéz, főleg érzelmi síkon kommentálja őket. Az előbbieket meg sem említi. Válaszában — tehát utólag, a kritikák hatására — próbálja megmagyarázni eljárását. Elismeri, hogy ismerte ezeket a tényeket, de nem tartotta őket jelentősnek, mert ezek „egyéni” kezdeményezések voltak, szemben az általa idézett „akadémiai” kezdeményezésekkel (vö. NyK. 74: 372). Ez az érvelés még akkor is nagyon gyenge lenne, ha magában a tanulmányban hangzott volna el. Így utólag pedig teljesen elfogadhatatlan — legalábbis számomra.

Mi lehetett akkor az az ok, amely arra készítette Kovácsot, hogy ezekről a tényekről hallgasson? Szerintem elsősorban az, hogy ellenkező esetben a „marrista—antimarrista per”-nek az a teljesen „egyéni” beállítása, ahogy Kovács tette: „Ha a marrista—antimarrista perben mindenképpen arakcsejevizmust — vagy ehhez hasonlót — keresünk, akkor másutt kell kereskednünk” (NyK. 72: 29) — még nyilvánvalóan szerinte is lehetetlen lett volna.

Csak mellékesen említem meg, nem látom egészen világosan, hogy a következő, az egyik akadémiai vitáulésen elhangzott mondatot — „Sztálin megnyilatkozásaiból aligha következik az, hogy a szocialista nyelvtudomány épületének megtervezése a volt marristáknak volna az előjoguk” — miért látja Kovács annyira sérelmesnek és fenyegetőnek a volt marristák számára, hogy ezt elsőként idézi. Kovács szerint talán valóban továbbra is „előjog”-ot kellett volna biztosítani a marristák számára a nyelvtudományi tervek összeállításában? Vajon miért?

b) Kovács szerint az 1961-es strukturalista vitán az „ellentábor”, tehát a hazai nyelvészek túlnyomó többsége a strukturalizmus egészét „a marxista nyelvtudomány számára megemészthetetlen”-nek tartotta (NyK. 72: 284). Az idézett szöveg azonban a valóságban csupán egyetlen személy nézete volt! Az „ellentábor” jelenlevő tagjai közül legalább egy tucatnyi félreérthetetlenül, és nézeteit részletesen is kifejtve úgy nyilatkozott, hogy az újabb irányzatokból fel kell használni mindazokat a módszereket, amelyek az eredményesebb kutatást elősegítik (vö. NyK. 73: 351). Tehát azt mondta, amit Kovács szerint is mondaniuk kellett volna.

Vajon miért válogatott Kovács akkor megint ennyire sajátos módon az általa is ismert adatok között? Miért nem is említi az ilyen értelmű nézeteket? Szerintem azért, mert csupán az idézett mondattöredék „bizonyító ereje” mellett volt lehetséges elítélni az „ellentábor”-nak azt a „helytelen” állásfoglalását (amely a valóságban nem létezett): „Senki és semmi nem kényszerítette a strukturalistaellenes tábor képviselőit arra, hogy a különböző irányzatok filozófiai alapjainak a jogos bírálatával együtt felhasználható módszereit is elvessék” (NyK. 72: 284). E nélkül a megállapítás nélkül pedig nem állna elég szilárd alapokon az egész vita Kovács-féle „elmélettörténeti” értékelése sem, amely szerint „Mindenesetre — az eddigiekből is [ti. az előbb fel-

sorolt idézetből és következtetésekből I. S.] — megállapítható, hogy a strukturalista vita nem hozta meg a kívánt eredményt, . . . mivel a nézetkülönbségeket nem tudta egymáshoz közelíteni, sőt tovább élte őket” (i. m. 284—5).

c) Az általános nyelvészeti kutatások elmaradtak voltának bizonyítására Kovács felhasználja a statisztika eszközét is. Kimutatja, hogy a Pais-Emlékkönyvben (1956.) 120 szerzőből mindössze 2, némi jóindulattal 4 szerepel általános nyelvészeti témával — összesen 11 lapon. Sőt a Bárcezi-Emlékkönyvben (1963.) is 62 dolgozatról csak 3 az általános nyelvészeti tárgyú (vö. NyK. 72: 289).

S ez a statisztika így igaz! De a teljes igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a két emlékkönyv két olyan tudós tiszteletére állt össze, akik elsősorban a nyelvtörténet területén értek el kimagasló eredményeket. Így e két kötet tanulmányainak szerzői is főleg e tudományterület művelői közül kerültek ki, zömükben Pais és Bárcezi professzor tanítványai voltak. Sőt még azok közül a tudósok közül is egyesek, akik mögött számottevő általános nyelvészeti kutatómunka állt, ebbe a kötetbe — az emlékkönyvnek nevet adó tudós munkássága iránti tiszteletből — konkrét, magyar nyelvészeti témát választottak cikkük tárgyául (pl. a Bárcezi-Emlékkönyvben Antal László, Fónagy Iván, Szépe György).

Azt azonban már megint nem említi Kovács, hogy vannak más statisztikák is, amelyek homlokegyenest ellenkező képet mutatnak a hazai általános nyelvészetről. Ugyanis az éppen 1963-ban, tehát a Bárcezi-Emlékkönyv megjelenésének évében megindult Általános Nyelvészeti Tanulmányok 1970-ig elkészült hét kötetében — a „kisebb közlemények”-et is beszámítva — több mint 100 tanulmány jelent meg, majdnem 60 szerző tollából, s mintegy 40 könyvismertetés, ami újabb 10-zel növeli a szerzők számát. Mindez kb. 2500 nyomtatott lapon, tehát a két említett emlékkönyv terjedelmének több mint a kétszeresén. S ez a hatvanas évek általános nyelvészeti jellegű publikációinak csak egy része.

Kétségtelen, hogy a felsorolt nagy számok mögött az általános nyelvészet alkotó művelése szemszögéből nézve már szerényebb eredmények húzódnak meg, mint amit a terjedelem esetleg sejtet, de ennek kielemezése — ha egyelőre bármilyen elnagyoltan is — éppen Kovács Ferenc feladata lett volna.

S vajon miért nem tartotta fontosnak Kovács ezeknek az adatoknak a megemlékését sem, sőt még csak az erre való utalást sem? Szerintem azért, mert ebben az esetben Kovácsnak az a tétele: „A hagyományos és a modern irányzatok képviselői két párhuzamos sínen haladtak, amelyeknek a találkozására egyelőre nem sok remény volt” (NyK. 72: 289), legfeljebb csak a Pais-Emlékkönyv időszakára, az 1956 körüli időre volna érvényes még az említett statisztikai adatok vallomása alapján is. Ezt a megállapítást a Bárcezi-Emlékkönyv idejére (1963.) már meg kellene kérdőjelezni, s a hatvanas évek közepe utáni idők jellemzésére pedig mindenképpen le kellett volna írni valami efféle: „jelentősen megnövekedett az általános nyelvészeti cikkek száma, s az ÁNyT. kötetekben az általános nyelvészet művelői és a modern irányzatok hívei mellett egyre nagyobb számban teszik közzé általános nyelvészeti vonatkozású írásaikat az ún. hagyományos irányzat képviselői is; a korábban párhuzamosan futó sínek közeledése tehát mintha elkezdődött volna.” — Igen, de egy efféle ténymegállapítás zavarná a Kovácsban — a tényektől függetlenül — kialakított képet, tehát ezek az adatok „nem fontosak”, el lehet hallgatni őket.

d) Nem kívánok belebonyolódni a Laziczius-vitába. Abban ugyanis egyetértek Kováccsal, hogy Laziczius eddig nem kapta meg a magyar tudománytörténetben az őt megillető helyet (vö. NyK. 73: 343). Vitatkoznom kell azonban azzal a módszerrel, ahogy Kovács Lazicziust „védi”. Ebben ugyanis szintén jelentkezik az a Kovács-féle vitamoral, amely teljesen szubjektív módon interpretál bizonyos tényeket, megállapításokat.

Kovács a Laziczius elleni rosszindulatú, igazságtalan támadás klasszikus példájaként idézi BALASSA JÓZSEFnek ezt a megjegyzését: „az ő [Laziczius] fonológiai alapon történt osztályozása a nyelvjárások megfigyelése és tanulmányozása szempontjából elfogadhatatlan és értéktelen” (vö. NyK. 74: 377). Kovácsnak eszébe sem jut megnézni azt, hogy vajon ez a megállapítás tartalmát tekintve esetleg nem igaz-e? Márpedig ez a megállapítás igaz! (Más kérdés a stílusa, de általában Laziczius vitastílusa sem szokott különösebben „finom” lenni. Saját szájából hallottam, hogy a kritikáit gyakran „bicskával szokta írni”.)

A vitatott kérdést a korabeli szakirodalom és nyelvjárási anyag alapos feldolgozása után magam is megvizsgáltam. Vitathatatlan tény, hogy Laziczius, amikor megalkotta a háromszögű és négyszögű magánhangzó-rendszereknek a magyar nyelvjárásokban való kizárólagos voltáról szóló elméletét, nem vett figyelembe több, már akkor is általánosan ismert — éppen fonológiai szempontból — nagyon fontos tény. Így idézett elmélete nem állja meg a helyét, ellenkezik a nyelvi tényekkel, s ezzel megdől Laziczius kombinációs elmélete is. Vagyis ebben a kérdésben én is lényegében arra az eredményre jutottam, mint Balassa: „Mindezek alapján úgy gondolom, hogy LAZICZIUS fonológiai rendszerezésének e r e d m é n y e a magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszereit illetően g y a k o r l a t i l a g nem fogadható el (A mai magyar nyelvjárások rendszere 58). Igaz, ezt a mondatot én így folytatom: „Eljárása azonban e l m é l e t i - m ó d s z e r t a n i szempontból úttörő jelentőségű, s eljárásának alap gondolata a hasonló célú kutatásokban kitűnően felhasználható.” Úgy hiszem, mindenképpen helyesebb lett volna, ha a Balassa-féle kritikát Kovács is valahogy így próbálja meg a helyére tenni, és nem veti el fölényesen, érzelmi alapon. Igaz, ehhez a szakirodalmat is fel kellene használni, s ezt Kovács — ahogy ezt már több esetben is láttuk — a maga elmélettörténeti kutatási módszerében fölöslegesnek tartja.

S folytathatnám még a hasonló példák felsorolását, de talán nem szükséges. Ezekről külön-külön kétségtelenül feltehetjük és mondhatjuk, hogy egyéni megítélés, elnézés, tévedés, félreértés, elírás következményei, de amikor összességükben nagyon is világos, egyirányú képpé álnak össze, akkor már aligha. Ez az irány pedig teljesen világos! Kovács Ferenc számára minden adat fontos, ami a hazai általános nyelvészeti kutatásokról megrajzolható képet sivatárrá, vizsztatlaná, egyértelműen feketévé teszi. És nem fontos, tehát elhagyható mindaz, ami eredmény, amiből arra lehet következtetni, hogy az elmúlt negyedszázad alatt — de különösen az utóbbi évtizedben — bizonyos fokú fejlődés kétségtelenül volt.

4. Kovács Ferenc a tanulmányához fűzött ilyen jellegű kritikákat, megjegyzéseket — úgy látszik — szintén nem tartotta fontosnak. Válaszában vagy nem is reagált rájuk, vagy ha igen, eléggé sajátos módon. Csak egy példát idézve! A 357. lapon lábjegyzetben a következők olvashatók: „Imre S. legalább világosan kimondja, hogy egyoldalú értékelésemet, ferdítésemet »kézből

cáfoló« lehetőségekről »nem véletlenül feledkeztem meg« (i. h. 349), továbbá: »hogyan ezeket a tényeket Kovács ne ismerte volna, nehezen tudom elhinni« (i. h. 350). Ez legalább világos, egyértelmű, törőlmetszett *i n s z i n u á c i ó!* Csak a filológiai hűség kedvéért jegyzem meg, hogy az idézett helyeken szövegezésben elő sem fordulnak az „egyoldalú értékelés”, „ferdítés”, „kézből cáfoló lehetőségek” kifejezések. Ezeknek a számbaadása csak egyszerű „taktikai fault” Kovács részéről annak érdekében, hogy a gyanútlan olvasó számára még meggyőzőbben lehessen odavágnia a mondat végén a ritkítva szedetett „inszINUáció” szót. Igaz, hogy később (74: 372) elismeri: *v a l ó b a n i s m e r t e* az általam hiányolt tényeket, s ezeket *v a l ó b a n n e m v é l e t l e n ü l* nem említette meg! De ez nem zavarta Kovácsot abban, hogy ha ugyanezt én mondom, azt ne minősítse „megtévesztésül koholt rágalom”-nak. Vagy talán kézírata végének írásakor már nem emlékezett rá, hogy mit írt az elején? Ez lehetséges, hiszen — ahogy láttuk — Kovács igen könnyen „felejt”.

5. S végül még egy kérdést! Kovács súlyos hibának tartja, hogy 1969-ben a Nyelvtudományi Intézet alapításának húszéves jubileuma alkalmával tartott ünnepi ülésén hangzott el az az előadás Saussure-ről és Lazicziusról, amelyet ő egész koncepciójában elhibázottnak tart (vö. NyK. 74: 366). S ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Köztudomású dolog, hogy bizonyos körülmények rendkívül felfokozzák bizonyos nézetek jelentőségét. Ha egy helytelen vélemény egy kisebb vitakör zárt ülésén hangzik el, vita alakul ki, s ezzel az ügy elintézettnek tekinthető. Más a súlya egy vitatható álláspontnak, ha az nagyobb plénum, országos konferencia vagy valamilyen fontos intézmény kerek számú évfordulója alkalmából *m e g n y i t ó e l ő a d á s k é n t* vagy *ü n n e p i b e s z é d k é n t* hangzik el. (A megnyitó előadások és az ünnepi beszédek nem vitaindító referátumok!) Ilyen esetben a vélemény nem egyéni már, a szituáció a *r e n d e z ő s z e r v, i n t é z m é n y v é l e m é n y é n e k r a n g j á r a e m e l i*” (NyK. 74: 366).

Kovács Ferenc megállapításában kétségtelenül van bizonyos igazság. De hogyan érvényesül ez az elv Kovács gyakorlatában? A következőképpen! Kovács a maga cikkét „Felszabadulásunk 25. évfordulójára” írta (vö. NyK. 72: 11), egy széles körű olvasóközönséggel rendelkező folyóiratba. Gondolom, Kovács sem vonja kétségbe, hogy az a cikk is egy nagyobb plénum előtt „hangzott el”, és hogy ez esetben is „egy fontos intézmény kerek számú évfordulójáról” van szó. Akkor viszont — saját mércéjével mérve is — Kovács véleménye sem lehet *e g y é n i v é l e m é n y*. De vajon melyik az a szerv, intézmény, amelynek véleményét tükrözi Kovács írása? Az Akadémia? Nem! Az MTA I. osztálya? Nem! A folyóirat szerkesztő bizottsága? Nem! Ezt a cikket a szerkesztő bizottság — eléggé különös módon — nem is látta! Vagyis: ilyen szerv nincs! Tehát — úgy látszik — Kovács magától értetődőnek tartja, hogy a saját maga által felállított, tulajdonképpen helyes tudománypolitikai-tudományetikai normák megtartása mindenkire kötelező — csak rá nem. Érdekes felfogás, — de nagyon veszedelmes!

Lehetséges, hogy Kovács erre is azt fogja mondani, elferdítettem mondanivalóját, „a lényegét hamisítottam ki belőle”. Hiszen ez esetben folyóirat-cikkről van szó, amellyel lehet vitatkozni. Valóban lehet, körülbelül egyéves távlatból. De nincs olyan szakmai előadás sem — bármilyen ünnepélyes alkalomból hangzott is el —, amelynek esetleges helytelen tételeit ilyen távolságból ne vitathatná bárki.

6. Kétségtelen, hogy a hazai általános nyelvészet fejlődése a felszabadulás után nem volt megnyugtató és kielégítő. Nem volt az még a legutóbbi évtizedben sem, és nem teljesen az ma sem. A hazai általános nyelvészeti kutatások eredményei az egyes szaktudományi kutatásokat nem hatották át eléggé, nem termékenyítették meg számottevő mértékben. Ugyanakkor a hazai általános nyelvészeti kutatás szinte egyáltalán nem vette figyelembe a hazai konkrét nyelvészet eredményeit. Kétségtelen az is, hogy mindenkinek, aki felelősséget érez nyelvtudományunk helyes irányú fejlődéséért, meg kell tennie minden tőle telhetőt ennek a helyzetnek a javításáért. Azt nem vontam — és még most sem vonom — kétségbe, hogy Kovács Ferenc is ezt akarta és akarja. S ebben teljes mértékben egyetérttek vele. De nem értek egyet a Kovács alkalmazta módszerekkel! Ne fessük rózsaszínűbbre a helyzetet annál, mint amilyen a valóságban, de ne csak azt ismerjük el és fel, ami nem volt vagy nincs, hanem azt is, ami volt és van! Vitathatatlan, hogy az utóbbi időben megnőtt az érdeklődés az elméleti kérdések iránt, ez hatott a konkrét kutatómunkára is, ami cikkekben, tanulmányokban, könyvekben is realizálódott. Ha ezeket a nem is éppen jelentéktelen eredményeket teljesen elfelejtjük, vagy szándékosan elhallgatjuk, ha egyáltalán nem vesszük észre, vagy szándékosan elhallgatjuk a ma folyó kísérletezéseket, kezdeményezéseket — sőt kritikai próbálkozásokat, akkor teljesen egyoldalú képet adunk a mai helyzetről, lehetőségeinkről, erőinkről. Így viszont csak helytelenül tudjuk kijelölni az előre haladás irányát, a közeli jövőben elérendő célokat, megoldandó feladatokat is. A türelmetlenség jogos, de a türelmetlenség szülte elvakultság, igazságtalanság, a tények teljesen egyoldalú beállítására, a hiányok felnagyítása és általánosítása, minden eredmény elhallgatása nem segíti az elmélet fejlődését, az elmélettörténeti kutatások kiszélesítését; és nem tesz jó szolgálatot nem csupán Kovács Ferenc tudományos kutatói hitelének — ami magánügy —, hanem a marxista kritika hírnevének sem — ami viszont már mindnyájunk közös ügye.

Ezzel a magam részéről ezt a vitát véglegesen lezártam.

IMRE SAMU

Néhány megjegyzés a tudományos vitáról és a marxista elviségről, továbbá a nyelvi jéről

1. Nem kétséges, hogy bármely tudomány fejlődésének egyik előrelendítője az értelmes vita, amelyben a résztvevők kölcsönösen tanulnak egymástól és a felismert tévedések korrigálása útján sikerül egyre jobban megközelíteni az igazságot. De vajon ilyen-e az „Irányzatok, tanulságok” körül kirobbant vita? A vita hevében szinte elkerülhetetlen, hogy az érvelés hangjába itt-ott némi szubjektív töltés szűrődjön, de vitapartnerem második tanulmányának a türelmetlenségből most már ingerültségbe csapó hangja, a polémiával vele járó szubjektivitásnak személyeskedésbe fordulása lényegében eltereli a figyelmet a valódi problémákról. KOVÁCS FERENCCEL ellentétben emiatt én nem örülök az ilyen hangvételű vitának általában sem és ennek a vitának mint egyedi előfordulásnak sem.

KOVÁCS FERENC ismételt hangoztatja, hogy nem megfellebbezhetetlen igazságokat akar kihirdetni, hogy nem célja a „bírói pálcá” (NyK. 74: 350)

suhogtatása. Ismeretes azonban, hogy a szándék és a cselekedet kiváltotta eredmény nem mindig esik egybe, néha nagyon is eltérnek egymástól. Az első tanulmánnyal vitatkozó öt hozzászólás kiindulásai és nézőpontjai nem mindenben azonosak, de egy valamiben tényleg összecsengenek, mégpedig KOVÁCS vitastílusának a bírálatában. A szerző mindebben valami „kísérteties” lát (NyK. 74: 355; vö. még 373), pedig nem lett volna haszontalan, ha elgondolkozik azon, hátha mégis valami objektív alapja az olykor szubjektív árnyalatú megnyilvánulásoknak. KOVÁCS FERENC írásainak a hangvétele nézetem szerint nem járulhat hozzá a valóban annyira szükséges marxista vitaszellelem kibontakoztatásához. Ellenkezőleg: visszariasztóan hat.

Első ízben sem hallgattam el, hogy KOVÁCS FERENCCEL több dologban egyetértek, most sem állítom az ellenkezőjét. Vitatársam tulajdonképpen nem is vitázik vagy kritizál, hanem „leleplez”. A marxista elmélettörténet feladataihoz azonban egyaránt hozzátartozik, hogy meggyőzően bírálja a hibákat és ezáltal is bizonyítsa a marxista módszer fölényét, hatékonyságát és ugyanakkor a meglévő problémák közös megoldására is ösztönözzön. A tudományos vita rendeltetése nem csupán a hibáztatás vagy a téves nézetek helyreigazítása, hanem az is, hogy valami jobbat, az igazsághoz jobban közelítőt ajánljon; ezzel pedig együtt jár annak a vizsgálata is, milyen tényezők vezették tévútra a vitapartnert. Ilyen vitára lenne szükség, mert ez gondolkodásra, a problémák behatóbb vizsgálatára ösztönözne. Ez alkalommal sajnos nem ez történik: mi szükség van arra, hogy „az ötvenes évek hangja kísértetene” (KOVÁCS: NyK. 74: 368) még a gondolata is felmerüljön, hogy egy elvi tanulmány szerzője arról biztosítson, hogy nem követeli súlyos ideológiai tévedéseket elkövető kutató fejét (uo. 369)?

Nem vitatom el KOVÁCS FERENC TŐL azt az érdemet, hogy bátran vállalkozott a bírálatra. Ez még ebben a formában is tanulságos lehet azok számára, akik ezt esetleg nem csupán „szemérmes marxizmusból” az „istenbékéje” megőrzésének vágyából, hanem a mindennapok gyakorlati munkájának (nyelvatlasz, szótárírás stb.) gondoljai és lekötöttsége közben valóban elmulasztották. Nem egészséges és nem célravezető a túlzott óvatosság, de nem kevésbé veszélyes féligazságoknak a teljes igazságként való hirdetése, különösen akkor, ha ezt a marxizmus nevében teszik. Erről már volt szó az előző alkalommal, de ennek a példájául szolgáljanak az alábbiak is.

2. KOVÁCS FERENC írja: „Sajátos értelmezése ez a tudományos viták szabadságának, hogy 1969-ben lehet úgy nyilatkozni SAUSSURE-ról, ahogy ez történt, s ha valaki ezt szóvá teszi, az igaztalan SAUSSURE-bírálatot bírálja azt csak »anakronisztikusan« »kioktatásszerűen« (BAKOS: NyK. 73: 355) teheti! SAUSSURE elméletének »lelkét«, a r e n d s z e r ű s é g gondolatát 1969-ben lehet úgy értékelni, ahogy ez történt, de ennek a bírálat (a saussure-i rendszerszerűség lényegének kényszerű, újbóli leszögezése) egy év múlva már anakronisztikus. Furcsa logika!” (NyK. 74: 366).

Első hozzászólásomban DEME LÁSZLÓ egy régebbi cikkének kapcsán annak néhány gondolatát idéztem és rámutattam arra, hogy az említett tanulmányban nem csupán az foglaltatik, amiről KOVÁCS beszél (NyK. 73: 360). Tény, hogy ő a vitánkat kiváltó írásában DEMÉNEK 1969-ben, a Nyelvtudományi Intézet jubileumi ülészakán elhangzott előadását is bírálta. A szöveg akkor még kéziratban volt, azóta megjelent („Nyelvszemléletünk és vizsgáldási módszerünk fejlődésének két évtizede” I. OK. 27: 213–25), a vitapart-

nernek is módjában állott volna, hogy második tanulmánya nyomdába adása előtt esetleg újra elolvassa és a kifogásolt részekre pontos utalással hívja fel a figyelmet. Idézett dolgozatában DEME valóban tesz olyan kijelentéseket, amelyekkel magam sem értek egyet (vö. a már első vitacikkemben mondotakkal: NyK. 73: 360), de honnan veszi KOVÁCS azt az állítását, hogy DEME a nyelv rendszerszerűségét vonja kétségbe? A különféle axiomatikus és deduktív grammatikaelméletekkel, főleg pedig ezeknek hazai alkalmazóival vitázva DEME az ellen tiltakozik, hogy a vizsgálat tárgyául szolgáló konkrét, valóságos nyelv anyagát egy tőle idegen, nem a saját belső lényegéből fakadó rendszerbe kényszerítsék: „a rendszerszerűségben sem maga ennek ténye, hanem a konkrét rendszer természete és jellege szabja meg a vizsgálódási eljárásokat” (DEME: i. h. 217–8). Annak ábrázolására, hogy a nyelv lényegének DEME mit tart, szolgáljon a következő: „a »nyelv« . . . valóban hordoz általános és közös sajátságokat, mutat konkrét rendszerektől független és azok feletti vonásokat. Főleg ami funkcióját és szerkezeti alapjait illeti. Ám ez az egyes konkrét nyelvészetek számára inkább csak a szemléletet szabja meg, nem a vizsgálati módszert. Mindössze annyira kötelezi őket, hogy a nyelvet úgy tekintsék, mint a társadalomban élő emberek beszédevékenységének a valóság elemeinek tükrözésére alkalmas konvencionális jelekből álló eszközrendszerét” (i. h. 217). Pillanatnyilag mellékes, hogy egyes pontokban én kissé másképp fogalmaznék, a lényeg azon van, hogy „SAUSSURE elméletének »lelkét«, a r e n d s z e r s z e r ű s é g gondolatát” (KOVÁCS: NyK. 74: 366) 1969-ben DEME hogyan értékelte.

KOVÁCS FERENC továbbra is úgy véli, hogy első cikkének megírása idején szükséges és jogos volt a hazai nyelvészetet Saussure időszerűségére és tudománytörténeti jelentőségére figyelmeztetni. Amit én kifogásoltam, nem ennek a ténye volt, hanem — magamat kell idéznem — „az a nyomaték” (NyK. 73: 355), amellyel ezt tette. Nem kétséges, hogy lehet olyan dolgozatot találni, amelyben ez nem — vagy nem elég erőteljesen — érvényesül, de az 1960-as évek második felének hazai nyelvészeti szakirodalma, vagy akár csak a szűkebb értelemben vett magyar nyelvészeknek, a „magyarosoknak” a közleményei eléggé világos képet nyújtanak arról, hogy KOVÁCS FERENC első közleménye megírásának idején Saussure-nek a nyelv rendszer voltáról szóló tanítása jellemezte-e vagy sem a magyar nyelvészek szemléletét. Ez nem hit vagy nézőpont, hanem tények kérdése. Sok mindent kell még elolvasnunk, főleg értékelnünk, pótolnivalónk sem kevés, hogy viszonylagos elmaradottságunkat felszámoljuk — ez azonban mégsem fél évszázados. Csupán egyetlen példa: a vitatársam által joggal igen jelentősnek tartott Ivić-féle összefoglalásról már 1965-ben ismertetés jelent meg KISS LAJOS tollából (NyK. 67: 162–5).

Első ízben sem vitattam el KOVÁCS FERENC-től a bírálathoz, az értékeléshez való jogot, csak a kritika színvonalával és a vita módszerével nem értettem és nem értek egyet. Második tanulmányának hangja készített arra, hogy mindezt ismételten leírjam. A velem vitatkozó részekben lényegében újat nem hoz fel, illetve az eredeti módszerrel próbál bizonyítani a valóságnak nem megfelelő állításokat, ezért e k é r d é s e k b e n a vitát természetlennek tartom és nem kívánom folytatni.

3. Van azonban egy olyan pont, ahol a kettőnk vitája a nyelvtudomány egyik sarkalatos pontját érinti, és ez a nyelvi jel mibenléte. Mielőtt azonban evvel a valóban alapvetően elvi kérdéssel kapcsolatos felfogásomat vázolnám

— a kérdés részletes elemzése már jócskán meghaladja ezt a mostani vitát — KOVÁCS FERENCnek a nem csupán általam szóvá tett „idézési technikája” arra kényszerít, hogy megkérjem az olvasót: lapozza fel KOVÁCS eredeti szövegét (NyK. 72: 16; főleg a 3. és 4. jegyzet), az én megjegyzésemet (NyK. 73: 360), majd azt a helyet, ahol KOVÁCS erre reflektál (NyK. 74: 366–7); itt ugyanis vitatársam önmagát idézi úgy, mintha a tőle származó szöveg az én megfogalmazásom lenne, hogy azután valóban szintiszta, sőt szubjektív idealista nézeteket tulajdonítson nekem.

KOVÁCS egyértelműen nyilatkozik arról is, hogy a nyelvi jel Saussure-féle felfogása — annak dialektikus volta ellenére — pszichológiai, ezért „Saussure nyelvelméletének nem a sokat hangoztatott merev metafizika a legfőbb hibája.. hanem elméleti konstrukciójának idealista jellege, amely — mint fentebb már láttuk — helytelen jelkonceptiójából fakad” (NyK. 72: 18). A saussure-i nyelvelmélet a maga teljességében valóban nem nevezhető materialistának, de vajon idealista-pszichologista-e a genfi mester akkor, amikor a nyelvi jel formai részének nem a fizikai hangsort, hanem annak „pszichikai lenyomatát”, azaz absztrakcióját tekinti? (Saussure gondolatainak a megítélésében sok zavart támaszt, hogy terminológiája nem kis mértékben még az egyéni lélektani, valóban pszichologista irányzatokból származik, holott — mint ismeretes — ő maga már Durkheim idealista, de szociologista lélektanának volt a híve.) A KOVÁCS FERENCCEL való kontroverzia itt már túllép a szűkebb értelemben vett nyelvészetben, ismeretelméleti és módszertani jellegű. Ha elfogadjuk a marxizmus-leninizmus tükrözéseméletét, akkor a tudati jelenségek objektív eredetét — az objektív valóságnak szubjektív formában történő visszatükrözését —, a tudatnak a tőle független valóság megismerésében játszott pozitív és aktív szerepét nem igen lehet tagadni. Materializmus — legalábbis dialektikus materializmus — és idealizmus között nem ott húzódik a választóvonal, hogy elismerem-e a tudat valóságos létét vagy sem, hanem ott, hogy mit tekintek elsődlegesnek: az anyagi valóságot vagy a tudatot, továbbá, hogy az anyag — a filozófiai értelemben vett anyag! — fizikai és magasabb rendű mozgásformáit egyaránt elismerem-e.

KOVÁCS FERENC felfogása és az enyém között mélyreható elvi különbség van: az ő számára a nyelvi jel — legalábbis fő jellemzőjében — a fizikai hangsor, én viszont csakugyan az emberi tudat termékének tartom. E tekintetben tényleg nem lehet félreértés. A kérdés csupán az, hogy az én nézetemből az következik-e, hogy „a valóság azonos a tükrözött valósággal” (vö.: NyK. 74: 367)? A nyelv és mint ennek része vele együtt a nyelvi jel az emberi társadalom sajátos terméke, a beszélő nyelvközösség kollektív tudatától elválasztani nem lehet; objektivitása, filozófiailag értelmezett anyagi volta éppen tükröző és a megismerést segítő voltában van. A fizikai valóság kézzelfogható és közvetlenül érzékelhető tárgyai vagy jelenségei, valamint a valóságnak az emberi tudat tükrözésének eredményei folytán létrejött adekvát absztrakciói egyaránt anyagi természetűek, de más-más minőségűek. Idealizmusról akkor indokolt beszélnünk, ha a nyelvi jelet nem mint a valóságból származót, annak tükrözését, hanem mint elsődlegeset, mint sajátos, az anyagtól független szellemi szubsztanciát tekintjük.

Eredeti tanulmányában KOVÁCS FERENC elismerően szól Saussure azon elgondolásáról, hogy a hangsor, illetve ennek pszichikai lenyomata csak akkor válik nyelvi jellé, ha szétválaszthatatlanul összeforr egy vele összekapcsolt jelentéssel (NyK. 72: 16, 3. jegyzet), utóbb azonban a nyelvi jel hangos

[lautlich] oldalát emeli ki (NyK. 74: 366). Azonos lenne-e a nyelvi jel a szónak önmagában tekintett hangos oldalával? Lehet-e nyelvi jelnek tekinteni a /t-ű-z/ hangsort, ha nem tudom, hogy mit jelent? A magyarul nem tudó érzékelő alany számára ez a hangkombináció önmagában semmit sem jelent, csak hangrezgések meghatározott sorozata. Kétségtelen, hogy hangos jelekből áll, de nyilván nem tölti be a nyelvi jel hivatását, illetve csak a jelentését ismerő számára tölti ezt be.

Számunkra most azonban a fő kérdés nem is ez, hanem az, hogy a szó mint nyelvi jel tartalmi-jelentéses oldalával maga a konkrét, fizikai hangsor társul-e, vagy pedig — mint ezt Saussure állítja — ennek az elvont képe, továbbá, hogy Saussure nézete idealista-pszichologista-e? KOVÁCS szerint ugyanis „BAKOS összekeveri a jelet annak pszichikus lenyomatával, ami nem érzékelhető” (NyK. 74: 366). A dialektikus materializmus alapján tükrözés és elvonatkoztatás egymással elválaszthatatlanul összefüggnek: a fonémát említve ezért céloztam már első hozzászólásomban arra, hogy az elvonatkoztatás nélkül „a nyelvi jelnek a szó minden kimondásakor újra meg újra meg kellene születnie” (NyK. 73: 360). Az egyedi hangrealizáció (fizikai hang) és a fonéma között éppen az a különbség, hogy a fonéma a variánsok elvont összessége, ráadásul olyan invariáns, amelynek a terjedelmét az a rendszer is megszabja, amelybe maga is beletartozik. A fonéma eredendően hangos, hang jellegű természetén elvont volta mit sem változtat. Nyilván így van ez a szót alkotó hangsor, azaz a fonémák sora esetében is. Az emberi beszédtevékenység a maga hangos megnyilvánulásával valóban konkrét és biofizikai, de a kommunikációt lehetővé tevő, társadalmilag érvényes szabályrendszer révén ugyanakkor és vele egyidőben elvont is. Maga a nyelvi jel pedig e szabályrendszernek a tagja.

Nézetem szerint a szó mint nyelvi jel jelentéses-tartalmi oldalának elvont volta sem igen engedi meg, hogy vele a konkrét hangsor egyenrangú társaként fonódjon össze, már csak azért sem, mivel az egyszeri hangrealizáció, amint ezt az elektroakusztikai eszközök kimutatják, mindig módosul, jóformán sohasem ejtjük ki teljesen egyformán. Ha elismerjük azt, hogy a szó tartalmi része elvonás terméke, ezt a formai-hangos oldalánál sem igen lehet tagadni. A nyelvi jel objektív jellege ezáltal távolról sem szűnik meg, csak objektivitását a maga minőségének megfelelően ismerjük fel: a tartalommal felruházott hangsornak absztrakt tudati képe mindannyiszor felelevenedik, ha az azonos nyelvet beszélő kommunikációs partner a megfelelő konkrét hangsort kiejti. Ha a jelentéses hangsor elvont invariáns képe nem élne a nyelvben, a társadalom nyelvi tudatában, a konkrét variáns, az alkalmankénti realizáció el sem tudná indítani a KOVÁCS által említett belső, pszichikai folyamatot. A nyelv tudati természetéből következik, hogy elemei, így a nyelvi jel is, csak a tudat szintjén léteznek. Az invariáns nyelvi jel természetesen a variánsok összességével azonos, tőlük távolról sem független, de az egyedi konkrét realizációval mégsem azonosítható. A fizikai természetű hangos jel nem lehet azonos a tudati természetű nyelvi jellel.

KOVÁCS FERENC úgy véli, hogy „akármilyen jel (tehát nem nyelvi és nyelvi egyaránt) csak olyan valami lehet, ami érzékelhető” (NyK. 74: 366). A magam részéről úgy gondolom, hogy a füst és a láng mint az égés jele — ez nem tükrözés, hanem a fizikai valóság — az érzékelhetőség szempontjából sem eshet egy kategóriába a nyelvi jellel. A nyelv tudati létezési formája folytán a nyelvi jel nem tekinthető egyszerű fizikai jelenségnek, még akkor sem, ha

létrejöttéhez, működésbe lépéséhez eredendően a formai-hangos oldalát alkotó hangsor felhangzása volt szükséges. A leírt nyelv — a szöveg — esetében sem jelentkezik maga a fizikai hangsor, mivel vizuális képe, a betűsor váltja ki ugyanezt a hatást. Az érzékelés szervének a megváltozása azonban a nyelvi jel működése szempontjából nem lényeges. Ha a nyelvi jel esetében mereven ragaszkodunk az elsődleges, fizikai érzékeléshez, mit kezdünk a saussure-i rendszerszerűség gondolatából folyó zérus morfémával, amely teljesen „anyag-talan”, hiszen éppen ez a negatív jellege ruhazza fel a rendszeren belül elfoglalt funkcióval és értékkel. Itt már valóban nincs meg az eredeti, érzékszerv közvetítette percepció, csak a gondolati appercepció — messzire jutottunk a konkrét fizikai hangsor felhangzásától —, de vajon az következik-e mindeből, hogy a zérus morféma nyelvi jel voltát kétségbe kell vonnunk?

Úgy tűnik, hogy KOVÁCS FERENC számára „fizikai” és „valóságos” azonos értékű szavak (vö.: NyK. 74: 366; a jegyzet utolsó sorában), holott a „valóságosnak” — talán pontosabb lenne így: a marxista értelemben vett „anyaginak”, az „objektívnak” — a terjedelme a „fizikainál” nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is nagyobb. A valósággal csakugyan nem lehet azonos, de az adekvát tükrözés vele ellentétes és tőle elszakított sem lehet.

BAKOS FERENC

Vitazáró

BAKOS FERENC, BENKŐ LORÁND és IMRE SAMU viszontválaszának közlésével befejezzük a KOVÁCS FERENC „Irányzatok, tanulságok” című cikke körüli vitát. Nem azért, mintha a felvetett nehéz kérdéseken kedvező feltételek esetén tovább vitatkozni nem lehetne, ám ezek a feltételek folyóiratunkban jelenleg nem biztosíthatók. A vita léghőre nem jó: a lényegi kérdések mind jobban háttérbe szorulnak és a vitázás hangneme szubjektív töltésű, nem egyszer éppenséggel indulatos (tisztelet a bölcs önmérsékletű kivételnek). Ennek ellenére teljes meggyőződéssel valljuk és tanúsítjuk mind a vitát kiváltó Kovács Ferencnek, mind tekintélyes vitapartnereinek segítő jó szándékát és elkötelezettségét a hazai nyelvészet ügyéért. Bizonyos, hogy előbb-utóbb ennek az éles hangú polémiaának az objektív tanulságait is érvényesíteni tudjuk majd. Most azonban e disputának egy olyan szakaszához érkeztünk, amelynek a végére a *da capo al fine* jelzést tehetnénk ki, ha történetesen zeneműről lenne szó . . .

Másrészt: minden jel arra mutat, hogy a vita résztvevőinek száma bővülni nem fog. Sokan láthatólag nem kívánnak bekapcsolódni a polémiaába (bár a hazai nyelvészeti irányzatok és irányulások tarkasága ezt éppen lehetővé tenné), s így voltaképpen Kovács Ferenc és a hazai magyar nyelv-tudomány néhány mértékadó (jobbára azonos felfogású) vezető egyénisége között folytatódhatna csak, aminek sok értelmét érezhetőleg a vitázó felek sem látnák.

Pedig megvitatni érdemes kérdésekben nincsen hiány: Laziczius Gyula rendhagyó és torzóban is útmutató munkásságának értékelésén kezdve egészen a magyarországi nyelvelméleti kutatások múltbeli és jelen helyzetének elemzéséig számos olyan tárgyi, tudománytörténeti vagy metodológiai probléma említettett eddig is, amelyekkel kapcsolatban sokféle állásfoglalás lehetséges,

s amelyeket mind megismernünk valóban kívánatos lenne. Néha persze csak árnyalatokban eltérő nézetek konfrontálnak egymással, ilyen esetekben is nélkülözhetetlen azonban a korrekt, tárgyias vitalétkör.

Naivság volna azt képzelni, hogy e rövidke vitazáró irat valamiféle szerkesztőségi álláspontot fog kifejteni a gyakran perlekedésig menő kérdésekben. Már csak azért sem tehetnék ezt meg, mert népes szerkesztő bizottságunkban egyelőre még bizonyára akkor is nehéz lenne a minden részletre kiterjedő egyetértés kialakítása, ha történetesen nem lenne képviselve benne mindkét szembenálló vitázó fél. Így hát legfeljebb a felelős szerkesztő fejthetné ki nézetét e kérdésekről, ha nem éppen ő maga javasolná a vita ideiglenes lezárását. Nyilvánvaló ugyanis, hogy véglegesen nem lehet berekeszteni azt. A személyi indulatok lecsillapodtával végül is megfogalmazhatjuk talán a nézetek összecsapásából adódó tanulságokat, sőt sokoldalú higgadt tanácskozást is kezdeményezhetünk majd — akár az NyK hasábjain, akár más fórumon — a hazai nyelvészet múltjáról, jelenéről és jövőjéről. Aminthogy egy ilyenféle vita máris kezd kibontakozni a Magyar Tudomány hasábjain a hagyomány és újítás viszonyáról a magyar nyelvészetben. Ez az eszmecsere jó tónusról tanúskodik, de arról is, hogy részesei az NyK vitázóinál jobban respektálják a régi bölcsességet: Worte muß man wägen und nicht zählen.

HAJDÚ PÉTER

Editorial Note

Answers to the article of Ferenc Kovács entitled „History of Science, Voluntarism” published in volume 74 of *Nyelvtudományi Közlemények*.

